

A HOMÁLYBÓL

BÉRCZY KÁROLY ÍRÓI HAGYATÉKA

1971. március 2-*ra* jelezte az irodalmi naptár születésének 150. évfordulóját. Ez önmagában is elégséges ok lenne a megemlékezésre, de ezúttal nyomósabb érvek késztetnek szembenézésre: kiadatlan művei, amelyek hagyatékából most kerülve elő immár a kutatás rendelkezésére állanak.¹ Elolvasva a publikálatlan írásokat, látnunk kell, hogy alapvető átértékelésre, látványos-zajos perújrafelvételre nem kerülhet sor. Kétségtelen viszont, hogy értékelésében mindmáig igazságtalan egyszerűsítés érte, és ez első fokon Jókaitól származik.² Bérczy Károly az ő leírásában az anekdota szintjén lép elénk, szinte Jókai dandy-hőseként, angolos külsőségekhez tapadva. Mintha a szigorú Széchenyit hallanánk, aki naplójában egykori tollvivőjét „bókoló Bérczy”-nek címezte. Kitűnő kortársi biztatások az esszéírc (ezúttal Gyergyai Albert) számára, akinek jellemzése szintén nem visz közelebb Bérczy megértéséhez, mert megragad a mindenkor másodrendű tehetség általánosabb képénél.³ Nagyobb világirodalmi távlatokba pillanthatunk, ha egybegyűjtjük Szinnyei Ferenc hatáskutató utalásait, megjegyzéseit.⁴ S végül: az irodalomtörténet kézikönyv Nagy Miklóstól való Bérczy-cikke megadja a keretet is a hagyaték értékeléséhez. Legszebb dicsérete, hogy az új dokumentumok igazolják állításainak helyességét.⁵

A továbbiakban igyekezünk e keretet a kiadatlan művek tartalmával megtölteni; Bérczy ismertebb, nyomtatásban megjelent írásairól (verseire, novelláira, fordításaira) oly mértékben utalva, amennyi forrásaink megkívánnak.

A Bérczy-életpályá állomásait megállapítandó, a kortársak közü elsősorban Petőfi, Jókai és Madách ismertebb stációira nyílik kitekintés. Az előbbieket esetében a Tízek Társasághoz tartozás ténye követi

¹ A hagyaték a család őrizetéből 1970 decemberében került Bérczy szűkebb hazájának Nógrád megyének múzeumigazgatóságához; jelenleg Salgótarjánban található.

² *Az én kortársaim* – Kisfaludy Társ. évlapjai, Új folyam, VII. kötet, Bp. 1872.

³ Az 1921-ben írott tanulmányt lásd *Klasszikusok* c. esszé-kötetében, Bp. 1962.

⁴ SZINNYEI F.: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. Bp. 1926.; ugyanő *Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban* – Bp. 1941.

⁵ *A Magyar Irodalom Története* IV. (1849–1905) – Bp. 1965. 327–29.

egybevetést, Madáchnál a világnézeti szempont mellett a szülőföld, a pesti egyetemi évek közös indítása és barátságuk kínálja az összehasonlítást.

A Bérczy-hagyaték első darabjaként egy sohasem játszott, kiadásban meg nem jelent dráma kerül elénk. A *Bitorlott szerelem* több vonatkozásban is az életmű perdöntő dokumentuma: szemben az évekre tétova lírikusi pályakezdéssel, Bérczy itt a pesti egyetemi évek politikai-társadalmi és művészeti hatásait összegezi, és először fogalmaz meg olyan problémákat, amelyek epikáját kísérik majd végig.⁶

Az 1837-ben megnyílt Pesti Magyar Színház az országgyűlés berekesztését követő esztendőekben a reformellenzék egyik legfontosabb kulturális fóruma lett. Az eredeti műsorban Szigligeti történelmi dráma-korszaka ez. A Kazinczy Gábor körül csoportosuló és magukat Ifjú Magyarországnak nevező fiatal radikálisok pedig a romantika színpadi kifejezési lehetőségeit kutatták, a történelmi tragédia áttételessége és a társadalmi vígjáték konfliktusokat feloldó, boldog végkifejlete helyett a polgári színművet, sőt a társadalmi tragédiát részesítették előnyben és művelték.⁷ A műsoron szaporodóan vannak a társadalmi konfliktusú, romantikus, zömmel francia szerzőktől származó drámák. Mintájukon a fiatal radikálisok próbálkozásai következnek: elsőnek Kuthy Lajos kap színpadot a néger-édesről (!) szóló drámájával.⁸

Ennyi szükséges bevezető után a *Bitorlott szerelem*ről: Bérczy egyfelvonásos társadalmi tragédiája Schiller *Ármány és szerelem*-ének, valamint a francia romantikus eszköztárnak az elemeit egyesíti s helyezi át hazai környezetbe. A polgár-arisztokrata, szerelemmel motivált társadalmi szembenállás Bérczy epikájára lesz jellemző, végigkísérhetően az 1863-ban írott utolsó novelláig, a *Gyógyult eb*ig.⁹ A konfliktus éles és következetesen felépített. Ahogyan a fiatal főhős, gróf Ladár Iván hamis házassággal elcsábítja Mollner ereskedő leányát, Klotildot, úgy tett annak idején apja is egy polgáránnyal, akinek Mollner is udvarolt. E nemzedéki ismétlődés társadalmi determinizmusa vezet el a szükségszerű tragikus végkifejletig,

⁶ Ilyen jelentősége lehetett *Madách* első, elveszett drámájának is, amelynek elkészültét 1837-ig írott egyik levelében, 1839 nyarán jelzi.

⁷ 1839-ben például KAZINCZY G. Cumberland *Zsidó*, Souvestre *Dús és szegény*,umas Anthony c. drámáit fordítja.

⁸ *Fehér és fekete*, bem. 1839. II. 19.

⁹ A polgár-nemes, ritkábban paraszt-nemes alapállású, rang-tehetség-vagyon problémakör a polgári származású és csak közvetlenül halála előtt nemesített BÉRCZYT érintően foglalkoztatja. A téma ismétlődésének főbb állomásai: *Éji dal* – Életképek, 1846. 554.; *Az életből* – Pesti Divatlap, 1845. I. 135–9; *Beszély a vasuton* – Magyar Hír-p. 1851. (folytatásokban); *Életutak* – Szépirodalmi Lapok, 1853. I. (folytatásokban).

Klotild öngyilkosságáig. Bérczy ábrázolásában ezt nem enyhíti az érdekegyesítés politikájának közös nevezőre törekvése. Mondanivalója itt emlékeztet leginkább a fiatal radikálisok állásfoglalásaira. Az ifjabb Ladár, Iván gróf alakja kettős; könnyelműsége mellett nem tagadható műveltséggel rendelkezik:

Szélfí: (Ladár barátja -K.) Ő a jóban úgy, mint a rosszban felülmúlhatatlan! . . . Párizsban a legfinomabb salonfi, s a grisettek közt leghfresebb can can tánczos, Britanniában a New-Marketi gyepen dijjakat nyert, s öklével John Bullt leboxirozta . . . Itáliában éjjeleit vad orgiák között tombolá el, napjait pedig a classica föld szellemkincseinek szentelé . . . (I. felv. 5. jel.)¹⁰

A cselekmény nagy részében rossz oldala, társadalmi helyzete ált. determinált felületes szemlélete az uralkodó; jellemfejlődése az *Ármány és szerelem* Ferdinándjának szintjén, az érzelem szférájában történik. Pusztulásával Bérczy szépen juttatja érvényre értékei ellenére a figura életképtelenségét, és ezáltal saját illúziótlan véleményét az arisztokrácia társadalmi hasznosságú metamorfózisának lehetetlenségéről.

A drámafrói rutint a romantikus cselszövő-figura, Volfan központ szerepe helyettesíti a cselekmény bonyolításában. Ő is determinál alak: szökött gályarab, Mollner fogadott fiának nevét bitorolja (aki egyébként az idősebb Ladár gróf törvénytelen gyermeke), és így pályázik Klotild szép örökséget is jelentő kezére. Zsarolási alapként a költekező és lassan tönk्रे jutó Ladárok zavaros pénzügyleteinek ismeretére épít. Volfan alakja színpadra hozza a romantikus dramaturgia teljes mechanizmusát, névbitorlással, a cselszövést ismertető monológokkal, az igazi Volfan váratlan felbukkanásával és hatásos felismerési jelenettel.

A társadalmi érdekességű, élesen vázolt konfliktus és a romantiku dramaturgia a *Bitorlott szerelemben* nem erősíti egymást, hanem szét válik – a primátus kétségkívül az utóbbié. Ladár Iván életképtelerr joggal pusztuló alakja mellől hiányzik egy olyan szereplő, aki a romantikus körből kivezető lehetőséget mutatna. Az utolsó jelenetekbe felbukkanó igazi Volfan (a szereplők jegyzékében az Idegen megjelöléssel szerepel) rendelkezik ugyan ilyes tulajdonságokkal; polgárként nevelt, Nyugat-Európát megjárta művelt ifjú, egyenes, őszint alkat. Belőle Bérczy ügyesen szűrte ki Ladár Iván negatívumait megtartva a kedvező vonásokat. De ő is elsősorban dramaturgi:

¹⁰ Az angliai utalás bizonyítja, hogy BÉRCZY rajongása az angol életforma és a sport iránt nem SZÉCHENYI mellett töltött éveinek (1847–48) hatása, mint azt állítani szokták hanem korábbi eredetű.

eszköz. Társadalmi mondanivaló helyett a cselekmény magyarázatát, a cselszövő leleplezését hordozza.

Bérczy drámája egyenetlensége ellenére is időszerű, távlatokat, fejlődést ígérő alkotás: megoldásaiban nem rosszabb a hazai romantikus drámatermés átlagánál.

★

Bérczy Károly felbukkant költői hagyatéka szépszájú kiadatlan verset tartalmaz. Ezeket maga a költő másolta négy füzetbe, amelyek kereszteződő évkörűek, gyakran mutatnak átfedést; ezt a ciklusalkotás szándékának nem mindig következetes megvalósítása teszi bonyolulttá. Az ismétlődések és a variánsok megállapítása után 56 publikálatlan kézirat számolható össze; minthogy zömük datált, hozzátehetjük: az 1842 és 1853 közötti évekből.

A nyomtatásban megjelent és a kéziratban maradt Bérczy-versek sorában ismételen találkozunk a *Búhangok* összefoglaló címmel.¹¹ A ciklusalkotás nem következetes: a költemények tulajdonképpen „variációk egy témára”, a boldogtalan szerelem szentimentális ábrázolására; sem érzelmi, sem tartalmi összefüggés, fokozás vagy tudatos ellenpontosítás nyomai nem vehetők észre. Eszközeiben, megfogalmazásában kizárólag az érzélgős romantika közhely-képzőművészetéből merít, mely a korszak fiatal költőire elsősorban Bajza lírájából gyomóanyagot szolgáltatott:

Így elfojtott szerelmem
A néma éjjeken
Koporsóját feltörve
Kísértni meg jelen,

S a búhang, mit panaszként
Felnyög fájdalommal
Nem látgy, szerelmi ének
De gyászos, síri dall.

(1. füzet, *Búhangok*, XXV.)

A többszám használata erősen indokolt: a nagyjából egyidős pályakezdők közül Madách már túl van az első szerelem lírai keserűségén (*Lantvirágok*, 1840.), és Bérczy még javában csiszolgat a *Búhangokon*, amikor megjelenik Petőfi hasontémájú ciklusa, a *Cipruslombok Etelke sírjáról*. A lírai alaphelyzet azonos, az érzelem rokon, amely inkább a szerelem vágya még, mint tényleges szenvedély, s ez költői ténitá vá növesztve, érzelmi aranyfedezet nélkül megelégszik felületes csináltsággal, így állítva helyre tartalom és forma egységét. Bérczy-nél a divat-pesszimizizmushoz hitelesítő tényezőként járul eredendően és változatlanul gyenge egészségi állapota.

¹¹ Nyomtatásban ilyen címen 18 verse jelent meg a Regélő Pesti Divatlap 1842–43-as, ill. a Pesti Divatlap 1844–46. évfolyamaiban.

Lírájában körülbelül 1846-ig nem mutathatunk ki emelkedő és válság-periódusokat, nincs *Felhők*-korszaka, sőt helytartótanácsi állásánál és fővárosi dandy-életmódjánál fogva elmarad az a csalódás is, amely Madáchnál a megyei élet megismeréséből fakad, fiataalkori drámáit és Timon-publicisztikáját hívja életre. 1846 augusztusától keltezve bukkan elénk a hagyatékban az első ars poeticát ígérő kézirat: *A költő lantja*. Túl vagyunk Eötvös hitvallásán, melyet *A falu jegyzője* előszavában szögezett le, Bérczy verse egyidős Petőfinél *A néppel* és majdnem a *Csalogányok és pacsirtákkal*. Bérczy erről látszólag tudomást sem vesz. *A költő lantja* a poéta-próféta romantikus magatartás-formáját kizárólag az én-lírára értelmezi:

A költőnek ne, ó ne mondjátok
Hogy kezében égáldás a lant,
Sors haragja az, és Isten átok,
Melly emésztő kéjjel rá rohant,
S kígyóként fonódva kebelére
Tápjá a beteg szív forró vére.¹²

A lírai tárgyválasztás szentimentális monotóniája az 1840-es évek közepétől egyre inkább a fejlődés gátja lesz, megakadályozza a természetes, népiesség-hatásokat tükröző hangvétel érvényesülését, kifejezendő tartalom és ábrázoló forma sajátos feszültségét teremtve meg. A *Búhangok* egyik ismeretlen darabja (1844-ből való) ilyen hangmegütéssel indul:

Szép az élet boldogoknak,
Szép az Isten kék ege,
Szép a rétmező virága,
Szép a vidám földteke.

De a kellő romantikus ellentét felvázolása után a vers visszahull a sorozat szokványos befejezésébe:

Van, kinek a végzet átka
Semmi szépet, jót nem ad,
Illyennek jobb lenn a sírban
Jobb a néma föld alatt!

Bérczy maga két versét illette *Népdal* címmel, az első 1843-ban íródott, a másik négy évvel később. Az előbbiben a természeti képek ellentétességét és hangulati párhuzamát a műköltői szóhasználat rontja:

¹² Holott nem sokkal később már a Tizek Társasága tagjának vallja magát: Honderű, 1846. II. 237. Újabb adalék arra, hogy az írócsoport egységes egésként való kezelése súlyos egyszerűsítésekre vezethet!

Az árnyékok nagyok már
Leszállt a hő napsugár
Így szállt le jókedvem is
Hogy elhagyott a hamis.

Ragyogó nap újra kél
Hajnál bíbor fényénél,
Hej kedvemnek nem virrad
Több szép hajnaltámadat.

Az 1847-ben írt másik *Népdalon* már érződik Petőfi és a tízek hatása. A párbeszédre épülő helyzetdal ötlete korántsem eredeti, de természetes hangvétele, a megformálás hatásos egyszerűsége mutatja, hogy a lírikusi fejlődés egyik lehetőségét a népiesség hordozta — a kortársakhoz hasonlóan — Bérczy számára:

Szerelmes lányom
Mondd meg nekem, mi bánt?
Ne légy titkolódzó
Édes szüléd iránt,

Jaj édes jó anyám
Sose kérdezd bajom,
Bármiként szeretsz, sem
Segíthetnél azon,

Se étel, se ital
Se táncz nem kell néked,
Még éjjel is hallom
Panaszos nyögésed.

Csak egy van, ki bajom
Megorvosolhatja,
Templom oltáránál
A helységünk papja.

Az a tény, hogy Bérczy csaknem egyidejűleg kezdte pályáját mint lírikus és mint beszélyíró, epika és líra érdekes viszonyait teszi életművében vizsgálhatóvá. Elsősorban a rege műfaji hatását érdemes metamorfózisában látnunk. A főleg Garaytól tanult verses epika eléggé konzervatíván romantikus műformája az átmenet lehetőségét képezi a történelmi novella felé. Verskézirataink szempontjából fontos, hogy a rege műfaji hatása a lírában is érvényesül. *A költő lantja* című vers — melyet korábban az ars poetica céljával említettünk — idézett első versszakát egy romantikus teremtésmítosszal indokolja:

Mert az Isten költőt teremtven
Mondá: légyen üldözött kebel,
Melly hő vággyal függjön szenvedelmén
S álmodott üdvét ne érje el,
Könnyekből teremjen lantja fája
S megfeszített kínból húr reája.

S zengje ekkor búját és keservét
Meg nem értve, hallgatatlanul,
Fájdalom növelje s tépje is szét
A borostyánt, melyl fején virul
És ha megtört szíve, s megtört lantja
Elhagyatva álljon sírja hantja.

1846 mindenképpen új fejlődési szakasz Bérczy lírájában. A Tízek Társasága — ha lassan is — de formálta világlátását; az év nyarat a budai hegyekben, a Döbrenteitől Hajnalosnak nevezett Szabadság-hegyen töltötte baráti körével,¹³ és itt bontakozott ki új szerelmi érzése későbbi felesége, Frivaldszky Anna iránt. Lírai témaköreiben kétségtelen gazdagodás jelentkezik, aminek megfogalmazását majd 1847 elejétől Széchenyi mellett fárasztó szolgálata hátráltatja.

¹³ Nem a Tízek Társaságáról, hanem hivatalnoktársairól van szó, BENE ANTALRÓL, BABINAY GUSZTÁVRÓL ÉS FODOR BÉLÁRÓL. BALFE divatos vígoperája nyomán BÉRCZYVEL a négy Haymonfinak nevezték magukat.

A természettel való találkozás Bérczy eddigi lírai verseinek kedvezőbb adottságait segíti érvényre: a szentimentális én-líra díszes képsorai valóságosabbá válnak, érezni mögöttük az élményt, az átélt hangulatot. Mindez a dalszerűség erősödését jelenti. A követett költői minta Lamartine, aki nemcsak a versek mottóiban van gyakorta jelen, hanem inkább szemléletben: a panteizmus tendenciájában, amely összefogja a *Búhangok*-korszak két megmaradó, de tisztultabban jelentkező vonását, az érzelmi telítettséget és a pesszimizista hangvételt. A természet nem csupán romantikus keret, hangulati alap vagy ellenpont az érzelmek ábrázolásához, hanem bizonyos filozófiai tartalmak, kérdésfelvetések hordozására is képes, amelyek mélységüket tekintve nem mérhetőek persze Kölcsey és Vörösmarty természet- és társadalomfilozófiájával, és csak 1848-ban telítődnek politikai mondanivalóval:

¶ Hegyek ormairól a szem messze tévelg,
Hegyorom magánya raj-ábrándok hona,
Honnan messze szállnak, mint a rózsafelleg.
Mondani ki tudná? miért? merre? hova? . . .

Leborultam illykor hő imát rebegve
Névtelen érzésem bájvegyületébe,
Hő imát jövőnkért szívem szent szerelme,
S fel virulásodért hazám földé, népe!

(Búcsú Hajnalostól, 1848. nov.)

★

A Pilvax-kör olvasmányélményeiről, fordítási irányultságáról a kortársak emlékezéseiből eléggé részletes adataink szólnak. „Francia könyveket olvastunk. Lamartine *Girondisták története*, Tocqueville *Democratidája* volt a bibliánk.” — idézi vissza Jókai évtizedek múlva, *A tengerszemű hölgyben* a Tízek Társaságának mindennapos életét.¹⁴ Lamartine munkájának első kötetére a figyelmet Pálffy Albert hívta fel először a fiatal írók Jókai szerkesztette lapjának, az *Életképeknek* „Külföldi irodalmi szemle” rovatában,¹⁵ de a mű magyarra fordításának tervéről és tettéről a forradalmat megelőzően nem volt értesülésünk.¹⁶ A hagyatékból most került elő Lamartine munkájának fordítástöredéke. Hogy éppen Bérczy vállalkozott az átültetésre, az a lírában látott hatások után természetesnek tetszik. A kézirat félben maradása életrajzi okokkal magyarázható: 1847 őszétől Széchenyi kíséretében mind gyakrabban kell Bécsbe utaznia, és részt kell vennie a Pozsonyban dolgozó utolsó rendi országgyűlés munkálataiban is. Lamartine művének hatása többretegűen jelentős:

¹⁴ Vö. Petőfi verse: *Beszél a fákkal a bús őszi szél* . . . (1847. szept.) Másik kezemben imakönyvem: a szabadságháborúk története!

¹⁵ *Életképek* — 1847. II. 64. (júl. 11.)

¹⁶ Nyomtatásban csak 1865-ben jelent meg, JÁNOS FERENC fordításában.

vallásosan rajongó szabadság-kultusza, idealista történelemszemlélete erősen befolyásolta a tízek világlátását.¹⁷ Segített tisztázni a szabadság-egyenlőség-testvériség hármasszavához fűződő társadalmi és politikai feladatok mibenlétét:

„1791. April havától kezdve, a gondolkozó ész előtt három volt világos: először, hogy a megkezdett forradalmi mozgalom következetes fokozattal haladand az emberiség minden szenvedő jogának tökélyes helyreállításáig, a kormány és a népek közötti sérelmeken kezdve, egész azokig, mellyek polgár és rangosztály, proletár és polgár között léteznek . . . — másodsor, hogy a democratiának ezen társalmi és bölcseleti mozgalma természetes alakját elvével és természetével egyező kormányban keresendi, az az határozottan a nép főségében: mi egy vagy több főből álló köztársasági kormány; végre harmadsor, hogy a társalmi és politikai felszabadulás maga után vonandja az emberi lélek értelmi és vallási felvilágosodását; hogy a gondolat — szóllás — és tett-szabadság nem állapotand meg a hívés-szabadság előtt . . .”

A kézirat szegélyére jegyzett kérdőjelek, ahogyan egy-egy fogósabb társadalomtörténeti szakkifejezés magyar megfelelőjét keresi, bizonyítják munkája alaposágát, elmélyültségét: „Caste — rangosztály”, „proletár” stb.

Lamartine *A girondiak történetében* egy politikai középpárt szükség-szerű felmorzsolódását ábrázolja, hiába rendelkezik az kimagasló személyiségekkel, s a jelzőkből következik, hogy Lamartine eljut a forradalmi erőszak objektív törvényszerűségének elismeréséig:

„Az ország pártszakadásai Mirabeau halála után ekként alakultak: a nemzetgyűlésen kívül az udvar s a Jacobinek, benn a gyűlésben a jobb és a bal oldal, s e két szélső párt között, mellynek egyike az újjításokban, másika az ellentállásban volt fanaticus, egy középpárt. Tagjai, a két pártnak jót és békét óhajtó emberei voltak, gyöngye, s a forralom és a maradás között ingadozó hitvallásuk óhajta, hogy amaz erőszak nélkül győzzön, emez pedig utóféjaldalom nélkül engedjen. Ők a forralom bölcsészei voltak. De ez nem a bölcsélet, a győzelem órája volt.”

Lamartine műve alkalmas volt arra, hogy meggyorsítsa ezt a polarizációt, amely a „forradalmi módszertan” kérdésében a tízekben belül és a hozzájuk eszmeileg közelálló csoportjában kialakult. Petőfi állásfoglalása *Az ítélet* 1847 áprilisában:

¹⁷ A kitekintésre választott alkotók sorában a tízeken kívül MADÁCHra is hatott: a testvériség-eszme keresztény eredetének ábrázolása a Tragédia VI. színében teljességgel megfelel LAMARTINE elveinek.

Két nemzet lesz a föld ekkor, s ez szembe fog állni:
 A jók s a gonoszak. Mély eddig veszte örökké,
 Győzni fog itt a jó. De legelső nagy diadalma
 Vértengerbe kerül. Mindegy. Ez lesz az ítélet
 Melyet ígért isten, próféták ajkai által.

A párhuzamos kitekintésnek választott életpályák közül Madách véleménye is idekívánczozik; a probléma jelentőségét bizonyítja, hogy a Nógrádban működő megyei főbiztos is ezzel foglalkozik:

„... mind inkább erősödöm régi hitemben, hogy csak véres út vezetne boldogsághoz és a francia forradalom alatt is azok voltak a leg becsületesebb emberek, kik leg több vért ontottak” (1847-es levél Szontágh Pálnak).

Bérczy egyetlen értékelhető voksa a fordítás ténye, az eredetihez való hűség igénye, amely ebben az esetben — például a jakobinusok-ról szólva — állásfoglalás értékű:

„Egész Frankhon nem volt egyéb egy nagy lázadásnál; az anarchia kormányzott, s hogy ez — így szólva — önmagát kormányozhassa, ugyanannyi clubban teremté magának kormányt, a mennyi nagy helyhatóság az országban létezett.

Az uralkodó club a Jacobineké vala: ez volt az anarchia központosságulása.”

Az olvasmányélmények gyakorlati megvalósítására 1849. tavaszán, megélénkülő lírai tevékenysége során került sor.

*

A hagyaték több verse 1848-as vagy 1849-es keletkezésű és politikai témájú. Közülük csak eggyel találkozhattunk nyomtatásban: „*Ápril 24kén Pesten*” Bérczy ódája a *Pesti Hírlap* ünnepi számában jelent meg, és benne Görgey csapatainak fővárosi bevonulását köszönti. Ezért a versért ajánlottak neki barátai a cári betörés idején nógrádi rejtőzést, és emiatt utasították el 1854-ben szépirodalmi lapra beadott engedélykérését. Most, a hagyaték további 6 darabja sorolható a forradalmi versek közé: *Búcsú Hajnalostól* (1848. november), *gr. Keglevich Bélának* (1849), *Márczius 15én 1849 Pesten*, *Imádság* (1849. március 11), *Fel csatára!* (1849. március 12), *Hölgyeknek küldött virágfüzérhez* (1849. április 8). Első pillantásra is feltűnő, hogy amíg 1848 tavaszán és nyarán a nagybeteg Bérczy nem ad költői választ a forradalomra és az eseményektől is távol kell maradnia, addig 1849 tavaszán nekilendül lírája.

Az alapvető ellentmondást azonban itt sem lehet megkerülni: forradalmi, sőt szabadságharcos költemények, amelyek távol szület-

nek a tényleges történelmi sorsfordulók színhelyeitől.¹⁸ A francia forradalom tanulmányozása és a mintának vallott Lamartine hatása most, 1849-ben realizálódik a versek ismétlődő köztársasági kitételeiben, a zsarnokság inkább érzelmesen romantikus, mint erőteljesen plebejus vádolásában. Eszmei foglalatul az *Imádság* két versszaka kívánkozik ide:

Isten! Te akit nem bíbor párnáról
Térdelve gúnyol a nagyúri gőg.
Hanem kihez őszinte hódolatban
Borulnak izzadó szántóvetők,
Isten! ki legnagyobb s legfőbb azért vagy
Hogy kit teremtl egyenlő legyen,
Hozzád kiáltok, hallgasd meg imámat
Népjog, szabadság védő Istenem!

Engedd, hogy a testvér nemzetcsaládok
Szabadok és egyenlők legyenek,
Törd meg az elnyomó vak gőg uralmát
Bósz ellentét a népek üdvinek;
S kiknek fekete lelkül bélyeg motska
az epesárga arczra nyomva volt:
Leszórva földről kárhoztasd pokolra
A zsarnokfajt és a gaz árulót.

Bérczy megpróbálkozik a „harczi dal”-lal is (*Fel csatára!*), de a becsülendő törekvés az említett körülmények folytán sikerületlen verset eredményez: a személyes élmény, jelenlét hiányát erőteljesnek szánt hangvétel és fokozás próbálja feledtetni, de erőltetettnek, torznak hat, visszajára fordul:

Termőföldünk meg ne rontsa
Dögtesteik rothadása
Felét vessük a hollóknak
Másik felét tűzrakásra.
Árulóknak lenn az ördög
Megnyitandja majd a poklot,
Császárfülbe ott ordítsák
Hogy kezéből húztak zsoldot.

A szabadságharc vezetői Bérczyt költői hitvallása teljes értékűnek tekinthető megfogalmazásáig. Az epigrammát érdemes teljes egészében idéznünk:

¹⁸ BÉRCZY a szabadságharc egyetlen jelentős eseményénél volt jelen. Buda ostromát GÖRGEY főhadiszállásáról nézte végig; levelét erről lásd: Pesti Hírlap, 1933. okt. 11.

„Magasra törni” legyen jelszavad
 Embernek lenni dicső feladat.
 Légy ember s honfi. Hón szeresd a hont.
 Légy munkálj érte csüggedetlenül.
 Vedd a szívet az ész vezéreül. —
 Ez a szellemi Himalaya-pont.

(gr. Keglevich Bélának)

Utánérzésünk ismét erős. Érdemi fontosat, lírai költészetéről összegezést az utolsó előtti sor ad, valóban ez az a „szellemi Himalaya-pont”, ameddig a lírikus Bérczy eljut, egyben kiindulás az 1850-es évek emberi-írói változásai számára. A szabadságharc után feldolgozza még a bukásszabta témakört,¹⁹ de költői vénája — házasságot kötve, újságíróskodva — 1853-ra teljesen elapad. (Később megjelent versei korábbi fordításai közül valók.)

★

A hagyaték két darabja (egy novella- és egy regénytöredék) jelzi az 1850-es évekből azt a törekvést, amely alól az első lírai mélypont után senki sem vonhatta ki magát az 1848–49-et átélt írók közül: higgadtabb formában összegezni, ábrázolni a közelmúlt tanulságait, egyszerre értékelő és értékmentő jelleggel. Bérczynél ekkoriban irodalmi apályról beszélhetünk. Az *Élet és ábránd* két és a *Világ folyása* három kötete az eredeti novellák és a fordítások legjavát tartalmazta.²⁰ Az utóbbi első kötetében napvilágot látott *Élet-utak* c. elbeszélés már előlegez valamit ebből az összegezés-igényből, ezúttal arisztokrata-paraszt társadalmi szembenállásra írva meg a *Bitorlott szerelem*nél említett konfliktust.²¹ A vártnál nagyobb anyagi és erkölcsi sikerre²² az irodalmi lapalapítás régebről, már 1852-ből datálható tervének kudarca következett és vele a szépirodalmi alkotókedv lanygulása évekig. A hagyaték felülbíráltatja velünk ezt a korábbi álláspontot.

Az *Egy nagyreményű fiú története* töredékes novella és megformálásában is vázlatos. Keletkezési idejéről csak annyi állapítható meg, hogy az 1850-es években fródott. Említi 1848-at és áthúzott sorai utalnak további eseményekre is:

¹⁹ Jelentősebb versei: *A huszár* — Emléklapok, 1850; *Hol a boldogság? Két béna, A hírnök*, — Szilágyi Sándor: Magyar írók albuma 1850; *Az első tavasznapon* — Szépirodalmi Lapok, 1853. I.

²⁰ *Élet és ábránd*, — Pest, 1852; *Világ folyása*, — Pest, 1854.

²¹ A *Világ folyásáról* részletes recenziót közöl GYULAI (Pesti Napló), 1854. II. 171. és „st” jel alatt GREGUSS ÁGOST (Divatcsarnok, 1854. 787–9.)

²² „Novelláimnak érdemükön felül volt kelete, miután tölem 350 fogyott el” — írja büszkén GYULAI-mak. (Gyulai Pál levelezése — Bp. 1961. 145.)

„Nem sokára a negyvennyolcas idők következtek és ezek izgalmai között végkép elvesztém nyomát, csak annyit tudtam még meg, hogy a dicső Bachkormány éveiben a wollzeilei ház és a hietzingi kert már új idegen tulajdonos nevére volt átírva.”

Az elbeszélés kézírata több szempontból jelentős. Az összefoglalás epikai igénye ezúttal önéletrajzi hitelességgel párosul. A cselekményben az 1820-as évek közös gyermekkorától kíséri végig az író hajdani pajtásának és iskolatársának, Pistának gyarmati és váci esztendőit, majd a későbbi, ritkuló találkozásokat 1843-ban Bécsben és az 1850-es években Gmunden fürdőhelyen. A történet hitelét az egyes szám első személyű elbeszélés erősíti, az életrajzzal egybevágóak a cselekmény mozzanataiból a váci iskolázás adatai, és Bérczy valóban az országgyűlés kapcsán, jogtanulmányai befejeztével, 1843-ban fordult meg először Bécsben. Az írói alkotóműhely munkájának nyomou követése e ponton megszakad. Nem állapítható meg, hogy a főszereplő („Pista”) megalkotásához szolgált-e modellül az írónak valaki, és mennyi a figurából a jellemalkotás mesterségbeli gyakorlata? A töredék jelentőségét azonban elsődlegesen nem ez adja. A cím-szereplő sorsának fordulóit négy, egymástól teljességgel különböző színhely hordozza: a gyermekévek Balassagyarmatja, Vác gimnáziuma, Bécs és Gmunden. A helyszínrajz — az életképtechnikát, annak hatáslehetőségeit tökéletesen ismerő Bérczy tollából — sok részletrealizmussal szolgál, és az író tulajdonképpen mindent erre bíz. Mindez nem válik az elbeszélés javára: az eseteket, az önállóan élő anekdotikus találkozásokat a főszereplő és az író alakja fogja csupán egybe. Pista figurája a tehetség elkallódásának romantikus problémátását hordozza témaként magában. A kisváros csodagyermeké, aki valóságos felkészülési tervet kap az iskolában, és a legszebb jövőre jogosít — hogy évek múlva a gazdag nagynéni bécsi bohém-környezete már a talentum félresiklását és Gmunden (a töredékben maradt cselekmény belső logikája szerint) az elvetélt lehetőségeket példázza. A mondanivaló már az 1850-es éveké, de mindenképpen a késői Bérczyé, a végletektől óvakodó életmód, az „arany középszer” dicsérete, amelynek ismétlődő sugalmazásával más művekben találkozzunk még.

A másik, cím nélküli töredék érdekesebb tanulságokat hordoz: szerkezete nem hagy kétséget afelől, hogy Bérczy egyetlen regényének kísérlétével állunk szemben. A két teljes fejezetet tartalmazó kézirat összefüggő cselekmény expozíciója, mindegyik számot és címet visel. (*I. Két útitárs, II. A Kollmann család*). Keletkezési idejét nem ismerjük. A szöveg tartalmi fogódzói csekély számúak:

„Unalmas firkáló! fogja mondani báró Bánky, kinek kiadóm elég ügyetlen volt a Féval vagy Gozlan féle feszítő regény helyett e lapokat megküldeni . . . annak idejében a köz ügyért áldozatot is hozott, a nemzeti könyvtárra most is évenként öt forintot ad, sőt Garay árváinak is ajándékozott 30 pkr-t, megkérdezvén előbb, ki volt ama jó úr?”

Az utalások 1854-et valószínűsíteneek: ebben az évben folyt gyűjtés Garay János árváinak. A „nemzeti könyvtár” alkalmasint a tudományos forrásokat közlő Újabb Nemzeti Könyvtár-sorozat. A két korabeli divatos regényíró, Féval és Gozlan említése szintén 1854-re vagy a közvetlenül rákövetkező évekre utal. Az előbbi magyarországi sikere 1854-ben kezdődik, amikor *Simon kapitány* c. regénye megjelenik folytatásokban a *Hölgyfutár* hasábjain. A *nők paradicsomát* a *Pesti Napló* közölte 1855-ben, az a lap, amelynek Bérczy korábban három évig volt munkatársa. Nem ellentmondó Gozlan említése sem: a Nemzeti Színház műsorán már 1852-től szerepelt és a *Divatcsarnok* is közölte már novelláit.

A harminc oldalnyi töredék 1840-re és Pestre helyezi a cselekményt, és terjedelmében eléggé nagy ahhoz, hogy megállapíthassuk, Bérczy a sohasem próbált nagyepikai műfajhoz igyekezett novellistai tudásának eredményeit összegezni. A téma ismerős. Megint a nemesi rang és a polgári származás kérdéseit feszegeti a Németországból hazánkba került, két ágra ment család előtörténetében, így kerül az elszegényedett, de nemesített Kálmán Lajos gazdag polgár-nagybátyja, Kollmann Frigyes pesti házába. A főszereplők találó, sikerült bemutatása már az első két fejezetben jelzi az ideál és reál egységesítésére való törekvést, amely Bérczy írói-baráti körének (Gyulainak, Csengerynek) elsődleges esztétikai szándéka, szemben Jókai ábrázolásmódjával. A Pestre tartó, rajongó irodalmi tervekkel teli főhős mellé adott útítárs, az öregedő vándorszínész, Kont túl azon, hogy nyelvi eszközökkel jól jellemzett epizódfigura, a kiábrándult rezignáltság sikeres ellenpontja Kálmán Lajos mellett:

„Az első felvonás végével az ablakon át a Szajnába kiugorván a jegyáros mellett termettem s midőn megtudtam tőle, hogy az első és második hely harmincöt váltóforintot, a harmadik pedig vagy hatvan tojást és közel egy oldal szalonnát jövedelmezett, oly roppant lelkesülés ragadt meg a szent művészet iránt, hogy a darab végével tökéletesen berekedtem és következő este az igazgató volt kénytelen helyettem a Béla futásában énekelni a kulisszák mögül.”

A direkter írói vélemény-nyilvánítást ezúttal Bérczy egyértelműen és határozottan teszi: az első fejezetben többször él — talán kicsit túlzott, a szerkezetet feszegető méreteken is — a közbeszótt gondolatfuttatások eszközével, amellyel irodalmi mintái között elsősorban Bulwernél találkozhatott.

Az írói közbeékelés azért is érdekes adalék számunkra, mert az arisztokrácia szellemi igénytelensége (a datálásnál idéztük) éppen azokban az években kerül papírra, amikor Bérczy a Nemzeti Kaszinó és a Lovaregylet titkára lesz. Illúziókat azonban a polgár irányában sem táplál:

Kollmann „szánólag látjuk mosolyogni, midőn X, vagy Y. okosságáról van szó, aki hat nagyszerű munkát írt, ugyanannyi éhező gyermeket hagyott maga után; vagy bosszankodó kikelését halljuk azok ellen, kik elég bárgyúk valának, őt egy Kliegl, Ferenczy sat. pártolására felszólítani. Ő ezt a naplopás vagy hiú ábrándok serkentésének tartá . . . a gazdag előtt kalapot emelt, a szegény szó helyett műszótárban lump állott.”

Egyes utalások azt mutatják a töredékben, hogy Bérczy a polgár, a polgári életmód kérdésével differenciáltan akart foglalkozni: felvetette volna az utólagos nemesítések, a magyar nemességhez asszimiláló idegen burzsoázia problémakörét is.

A visszapillantás, az összegezés együtt jár az önkritika életrajzilag hiteles adataival. Kálmán sokban a fiatal Bérczyre emlékeztet. A főhős első drámája a regény cselekménye szerint 1840-ben íródott — ne feledjük, ez a *Bitorlott szerelem* keletkezési évszáma! Kont, a cinikus vándorszínész a siker érdekében kezdő írónknak a romantika kellék-tárát ajánlja figyelmébe (párbaj-jelenetet, méregmotívumot), mindazt, amit Bérczy használt a *Bitorlott szerelemben*, és amely újraolvasva az 1850-es években valóban idejétmúltnak, olcsónak, hatásvadászonak tűnhetett. A kortárs világfájdalmasok ostorozásában az ellenpont a filozófiai költészet hazai hagyománya, Kölcsey *Vanitatum Vanitásá-*nak említése — Bérczy közvetve saját fiatalkori líráját teszi érettebb fejfel mérlegre. E kritikus és önkritikus álláspont egysége hangsúlyt, megkülönböztetett figyelmet érdemel, kivált Jókai két nagyszerű regénye után.

Az egyéni látás és ábrázolásmód természetesen nem jelenti a tegnapi romantikus beszélyírói gyakorlat kipróbált eszközeinek lomtárba helyezését. Bérczy a regénytöredékben minden eddiginél közelebb jut a típusábrázolás szándékához, de azt — szemlélatomást tudatosan — a romantika szélsőségességeivel ellenpontozza.

A jellemábrázolás nagy lehetősége a töredékben Kollmann Frigyes alakja. Az önerejéből meggazdagodott, de a vagyonszerzés mono-

mániájától fokokonként formátlanodó jellemű polgár figurája mögött világosan érezzük a világirodalmi előképeket, a francia és az angol realisták hatását. Az egyénítés azonban szélsőségesen romantikus eszközökkel feledteti a tipizálás eredményeit. Kollmann két házasságot köt: egy gazdag öregasszonnyal, majd annak halála után egy fiatal lánnyal, akinek asszonyalakjában a romantika kedvelt „szenvedő nő” figurájára ismerünk. A házaspár ellentétes egyénisége a következő nemzedékben megismétlődik: az idősebb Róza szentimentális örökségű, szemben a család kedvence Liza, apján is zsarnokoskodó életrealitásáéval.

Bérczy korábbi írói erényeiből a környezetábrázolás és a lélektani megfigyelések hagyománya ígérte volna már az 1850-es években majdani utolsó novellája, a *Gyógyult seb* és az *Anyegin*-fordítás színvonalát. Szemléltetésül álljon itt egy remek aprórajz, amely néhány sorban eredménnyel villantja fel Kollmanné életének egész történetét:

„A zongora-, tánc- és nyelvmester rendre mind oly tételek valának, melyek iránt férje beegyezését ismételt ostromokkal kellett bevenni, habár ezen ostrom csupán siránkozó hangon s félénken mondott példázgatásokból állott és a férj ránczos homloka, összevont szemöldei s haragos baritonja ellen, mely mindannyiszor megkérde: mi hasznát veszi hát ő (az asszony) ama sonátáknak, menuetnek és francia nyelvnek, miket lánykorában oly drága pénzen s annyi fáradsággal össze vissza tanult? Erre igaz, nehéz felelni, mert ha a menuetről volt is még Kollmannénak némi fogalma, de a francia nyelvet csakugyan végkép elfelejté, a kiházásításakor vett zongoráról pedig rég lepattogtak az elrozsdásult húrok.”

★

Hogy Bérczy töredékben maradt tervei miért nem valósultak meg, arra az életrajz nem ad maradéktalan választ: talán az újságírói megélhetését biztosító foglalatosság (Bérczy a passzív ellenállás szellemében 1849 után nem vállalt állami hivatalt), talán a gyenge egészség és a nyomában járó gyógykezelés tartotta vissza a nagyepika járatlan útjaitól. Az expozíció sikerült volta mindenesetre sajnálatossá teszi a folytatás hiányát. Bérczy 1850-es éveinek jobb irodalomtörténeti ismerete közelebb visz az *Anyegin*-fordítás értékeléséhez is: a romantika és realizmus ábrázolásmódjának kettősségével, a nemesi és a polgári élet lehetőségeivel, az eszmékért való lelkesülés és a közönybe fúló világfájdalom ellentétével viaskodó író szükségyszerűen készül jó munkára, mikor kelet-európai távlatú problémáinak zömét világirodalmi szinten Puskin versesregényében együtt találja meg.

KERÉNYI FERENC